

DE OPKOMST VAN EEN CONSERVATIEF-LIBERALE BEHEERSCONCEPTIE

bespreking van Koen Raes' 'Aan hen de keuze?'

De televisiereeks over economie, opgesteld door Milton Friedman, die door de liberale omroep Librado onder de titel 'aan ons de keus' werd uitgezonden, inspireerde Koen Raes toen hij een naam zocht voor zijn 'kritisch essay over de ideologie van het neo-liberaal bezits-individualisme' (dat is het onderschrift van zijn boek dat eind '83 bij het Masereelfonds verscheen). Met deze omkering van 'aan ons de keus' naar 'aan hen de keuze?' wil hij meteen de klasse-geladenheid van de 'neo-liberale' ideologie uitdrukken. Daarmee is tegelijk de hoofdbedoeling van zijn boek duidelijk: een ideologische kritiek, een 'ontmaskering' - zoals wij dat vroeger noemden - van de belangrijkste theorieën die een rol spelen bij het 'neo-liberaal' offensief dat wij de laatste jaren hebben meegemaakt.

De niet te moeilijke taal - ik apprecieer het altijd als schrijvers niet aarzelen woorden als 'on-zin' en 'nonsens' in meer academische boeken te gebruiken, of zelfs, zoals Raes op pagina 207, in verontwaardiging kunnen uitroepen: 'dit is grof, meer dan grof' - maakt het ook mogelijk dat de lezende militant(e) dit boek ter hand neemt om de argumenten tegen de liberale prietpraat eens op een rijtje bij elkaar te vinden. Dit gekoppeld aan de lectuur van de analyse van het concreet conservatief-liberaal beleid, zoals die b.v. verscheen in de reeks 'Martens V gewogen' in de verschillende nummers van *De Nieuwe Maand* van de jaargang 1983, biedt een onmisbare achtergrond, wil je een beter begrip van én de mogelijkheid tot kritiek op de verschillende uitingen van dat liberaal offensief ontwikkelen.

Ik wil bij de aanvang van deze kritiek op Raes' boek dan ook de waarde en het belang van zijn analyse onderstrepen. Waar ik kritiek formuleer - en iedere kritiek is in de dialectische zin een negatie - heeft dit de bedoeling bij te dragen tot een verdere verfijning van analyse en begrip. Raes' boek is een belangwekkende en le-

zenswaardige poging om de verschillende facetten van het 'neo-liberalisme' op een duidelijke manier weer te geven, te analyseren en te bekritisseren. Het is normaal dat zo'n eerste poging een aantal tekortkomingen heeft. De problemen die ik zie, onderscheid ik naar:

- problemen bij de afbakening en definiëring;
- problemen bij de beschrijving en kritiek;
- problemen bij de verklaring van het succes van het 'neo-liberalisme'. Op dit laatste punt zal ik trouwens de nadruk leggen, gezien het voor de linkzijdige strategisch belang van het begrip hiervan.

1. De afbakening en definiëring van het 'neo-liberalisme'

Ik heb tot nu toe de term 'neo-liberalisme' tussen aanhalingstekens gezet. Daarmee wil ik aanduiden dat ik dit - noch tans veelvuldig gebruikte - begrip ontoereikend vind. Het is puur beschrijvend en te algemeen van karakter. Er bestaan nu eenmaal belangrijke varianten binnen het liberalisme. Raes beschrijft b.v. zelf hoe in de negentiende eeuw conservatieve liberalen zoals de Tocqueville en Spencer zich afkeerden van meer radicale vormen van liberalisme, zoals die in de burgerlijke revoluties tot uiting waren gekomen.

Tot vandaag de dag is het onderscheid tussen links- en rechts-liberalisme van belang. Toch vermeldt Raes het niet. Dat is een tekortkoming. Want bij de opkomst van D'66 in Nederland had men het toch ook over 'neo-liberalisme'. En is de vernieuwde belangstelling voor de Liberal Party in Groot-Brittannië ook een vorm van 'neo-liberalisme'? Door zijn wijd uitlopende cultuuranalyse - ik kom daar nog op terug in afdeling 3 - lijkt Raes dat voor een deel te suggereren. Ook in de nieuwe sociale bewegingen zijn sterk liberale accenten aanwezig.

Maar ook het rechts-liberalisme zelf kent haar varianten. Globaal kunnen wij stellen dat een

bepaalde vorm van rechts-liberalisme – in het Engels als ‘corporate liberalism’ aangeduid (ook hierop kom ik nog terug) – sinds de Tweede Wereldoorlog de leidende ‘beheersconceptie van de burgerij’ is geweest. Ook dit vermeldt Raes niet. Zijn boek heeft duidelijk een beperkter onderwerp: de heropleving van een bepaalde vorm van rechts-liberalisme, nl. het conservatief liberalisme. Het boek had er bij gewonnen als Raes dit onderscheid geëxpliciteerd en in de opbouw van zijn boek verwerkt had.

2. De beschrijving en kritiek van de conservatief-liberale ideologie

De beschrijving en kritiek van de conservatief-liberale ideologie – het begrip wordt grotendeels ingeperkt tot de doctrine (zie p. 96) – is ongetwijfeld het belangrijkste én het sterkste stuk van het boek. Enerzijds worden twee auteurs

– Nozick en (von) Hayek – afgerond behandeld, anderzijds wordt de bespreking thematisch opgebouwd. Soms wordt het verhaal zeer boeiend, b.v. waar Raes uitweidingen maakt naar de planningstheorie, de sociale zekerheid, de verschillende opvattingen over het egalitarisme. Ook de besprekingen van Nozick en Hayek zijn interessante staaltjes van analyse en kritiek.

De thematische benadering heeft echter als nadelen dat ze soms verwarrend werkt, en daarnaast kan verworden tot amalgaam. Wat het eerste betreft: Raes citeert soms zo uitgebreid en onaangekondigd dat bespreking en citaat niet steeds gemakkelijk uit elkaar te houden zijn. Als er dan, zoals op p. 69-70 ergens een aanhalingsteken wegvalt, wordt het natuurlijk helemaal problematisch.

Het tweede bezwaar is echter ernstiger. Raes citeert soms verschillende auteurs door elkaar, waardoor de ene lijkt te moeten opdraaien voor de nonsens van de andere. Elke ideologische stroming kent meer en minder serieuze auteurs en Raes onderscheidt daar niet genoeg tussen. Vooral de stupiede uitspraken van Ayn Rand doorspekken het geheel en men ontkomt niet aan de indruk dat dit op de duur een oncorrecte argumentatietruc wordt. Ook zijn ideologische tegenstellingen tussen verschillende auteurs in een bepaalde stroming niet altijd gelijk te stel-

len met inconsistenties van die stroming. Toch worden op p.212 de argumenten van Hayek aan die van Popper – die even ‘pour le besoin de la cause’ tot norm van de neo-liberalen wordt verheven – gemeten. In die zin wordt Raes soms het slachtoffer van zijn ijver.

Het amalgaam dreigt ook te ontstaan door het definiëringsprobleem dat ik eerst genoemd heb. Zo wordt de Trilaterale Commissie, duidelijk een der laatste pogingen om het ‘corporate liberalism’ als beheersconceptie te doen herleven, genoemd als voorbeeld van ‘neo-liberalisme’. Een ander voorbeeld is de republikeinse senator Patrick Moynihan die op p. 175 in één adem met Hayek, Flew, Nozick en Friedman genoemd wordt en op de volgende bladzijde nog eens het etiket ‘neo-conservatief’ opgestempeld krijgt. Moynihan introduceerde inderdaad als eerste – in het begin van de Nixon-administratie, toen hij een belangrijke rol speelde op het Witte Huis – het idee van wat nu de ‘negatieve inkomensbelasting’ wordt genoemd: het geven van een uitkering aan iedereen die geen inkomen heeft. Men moet zich echter realiseren dat dit gebeurde in de Amerikaanse context waar de sociale zekerheid zo goed als niet bestaat. Moynihan, die voordien als planner had meegewerkt aan Kennedy’s ‘New Frontier’ en Johnsons ‘Great Society’ en terecht kritiek leverde op de bureaucratisering van deze anti-armoede programma’s(1), was dan ook veeleer iemand die bij het begin van het conservatief-liberaal offensief een aantal democratische verworvenheden wilde vrijwaren, dan een volbloed conservatief-liberaal. Hij slaagde daar niet in en moest dan ook afdruipe(n)(2). Moynihan kwam onlangs nog in het nieuws door in de Amerikaanse Senaat voor de freeze-motie te stemmen.

3. De verklaring van het succes van het conservatief-liberalisme

Het is niet Raes’ hoofdbedoeling het succes van het conservatief-liberalisme te verklaren. Toch besteedt hij er meer dan vijftig bladzijden aan(3), die hij beter had kunnen gebruiken. Ik bespreek hier zijn verklaring en gebruik de laatste bladzijden – punt 4 – van mijn bespreking om een kader te schetsen dat m.i. op dit vlak meer resultaten kan opleveren.

Raes’ verklaring bevat volgende elementen: – het conservatief-liberalisme is de ideologie

van een nieuwe generatie intellectuelen die binnen de bestaande politieke vooronderstellingen niet voldoende aan de bak komen. De opkomst van een nieuwe generatie kaders binnen de P.V.V. wordt op die wijze beschreven; ook de opkomst van de groep rond het V.E.V. binnen het Belgisch bestel wordt in dit kader behandeld;

- daarnaast spreekt deze ideologie vooral de middenklassen aan die door de evolutie van het kapitalisme steeds meer in de knel raken. Raes merkt op dat dit, bij uitvoering van het 'neo-liberaal' programma, in nog snellere mate het geval zal zijn;

- tenslotte spreekt de ideologie door haar optimisme en nadruk op zelfwerkzaamheid en kleinschaligheid de massa meer aan dan het christen-democratisch doemdenken en de defensieve houding van de sociaal-democratie. Het 'neo-liberalisme' sluit daarenboven aan bij de atomisering en de individualisering van de meeste mensen in produktie en consumptie - Raes bespreekt hier het narcisme en merkwaardig genoeg ook het doemdenken dat bij de punk(st)ers zou overwegen - om nog maar te zwijgen van het apolitisme dat het zowel doorbreekt als bevestigt.

Laten wij even de verschillende elementen van deze uitdienende beweging - het beeld is mijn interpretatie - onder de loep nemen. De verklaring op het eerste niveau, dat van de nieuwe, relatief gedepriveerde kaders, is ongetwijfeld het sterkst. Zoals Alan Wolfe in zijn analyse van nieuw-rechts ook schrijft, vormt de analyse in termen van status een belangrijke aanvulling op die in termen van klasse(4). Toch kan Raes niet verklaren waarom de ideologie van deze groep op relatief korte tijd de leidende beheersconceptie van de burgerij kon worden. Ik kom daarop terug in punt 4.

Het tweede niveau, dat van de middenklassen, wordt door Raes te veel als een slachtoffergroep beschreven (letterlijk staat het ook zo op p.63), die enerzijds in de knel geraakt door de evolutie van het kapitalisme en anderzijds ook nog een vals - conservatief-liberaal - bewustzijn wordt opgedrongen door - ja! - het financie-kapitaal (ook hier wordt de overgang van jonge kaders naar financie-kapitaal als belangrijkste actoren bij de verspreiding van deze ideologie niet duidelijker). Dit beeld is overtrokken en eenzijdig. Raes veronachtzaamt immers de interne dynamiek van de middenklassen.

Concurrentie is het grondbeginsel van deze groep en het drukken van alle mogelijke kosten het aangewezen middel daarbij. Het is dan ook normaal dat een ideologie die het verlagen van de belastingen, sociale lasten en subsidies aan grote ondernemingen evenals het inperken van de macht van de arbeidersbeweging voorstaat op een grote aanhang kan rekenen bij deze groepen. Dat zijn zaken die op korte termijn - en in de politiek is die toch belangrijkst - eerder de middenstand dan het financiekapitaal ten goed komen, waardoor ze eventueel zullen overleven of zelfs expanderen. Raes heeft echter de neiging te ontkennen dat er nog dynamische, kleine ondernemingen kunnen bestaan. Die bestaan wel degelijk - er wordt in Vlaanderen nog goed geld verdiend door 'kleine middenstanders' - en het is niet toevallig dat deze middenstanders zich laten voltanken met Californisch Liberalisme, als juist uit die streek de meeste successtories komen over onbelemmerde expansie van kleine ondernemingen in 'dynamische groeisectoren'.

Het derde niveau in Raes' beschrijving is het meest problematisch. Natuurlijk is het waar dat het liberalisme een zeker utopisch moment aanspreekt. Maar de vraag is natuurlijk om welke vorm van liberalisme of zelfs anarchisme het gaat. Raes' verhaal is hier veel te rechtlijnig, te weinig dialectisch. Laten we de verschillende elementen bespreken:

- het individualisme, het atomisme: ongetwijfeld realiteiten, veroorzaakt door evoluties in produktie en reproductie, die onlangs door Raymond Williams onder de noemer 'mobiele privatisering' zijn samengebracht. Zoals Williams ook opmerkt is de ermee verbonden thematiek vooral door de rechterzijde geïnterpreteerd en geïdentificeerd. Maar terzelfdertijd merkt hij op dat de nieuwe sociale bewegingen sterker dan ooit tevoren zijn, ook als men kijkt naar hun verdeling in de maatschappij en hun intellectuele diepgang (5). De individualisering is dan ook niet zo sterk dat daardoor de massa als sociale actor is afgebrokkeld, zoals Raes op p.74 beweert. Ik veronderstel dat hij op 23 oktober '83 zelf getuige was van de mate waarin de massa - zoals nooit tevoren! - als sociale actor kan optreden.

- het narcisme: is dit enkel een kenmerk van de jaren zeventig? Waren de provo's, hippies, en andere freaks uit de jaren zestig minder narcistisch en individualistisch dan de punk(st)ers

uit de jaren zeventig en tachtig. En als ze zoveel optimistischer waren, waren ze dan niet juist ontvankelijker voor het optimisme van de liberalen? Was er toen minder behoefte aan grote leiders? – om het isolement te doorbreken, zoals Raes beweert – dan nu? Toch kan ik er mij uit die tijd meer herinneren dan uit de huidige generatie. Raes' analyse doet hier nogal oubollig aan – 'de tijd van toen, herinneringen . . .' – en elitair-moralistisch, zoals b.v. blijkt uit volgende schildering van de huidige danscultuur: 'De overgesimplificeerde ritmes en melodietjes kaderen in een vereenvoudigd wereldbeeld waarin de problemen in een 'Saturday's Night Fever' (sic) kunnen worden vergeten en weggedanst. Dat is overigens de expliciete justificering van de hele disco-rage: dans met jezelf en vergeet de hele rotzooi om je heen' (p.85). Eenzijdig is ook de analyse van de met de consumptiecultuur samenhangende lustmoraal: 'Het neo-liberalisme appeleert aan het luststreven van mensen, om ze terug meer 'verantwoordelijk' te maken in het productieproces' (p.92). Als iets het arbeidsethos heeft ondergraven – dat blijkt tegenwoordig zelfs in Japan – dan toch wel de consumptiecultuur. Het pessimisme in Raes' beschrijving roept hier herinneringen op aan Marcuses *De Eendimensionale Mens*, een typisch produkt van de jaren zestig!

– de ontpolitiserings, die het conservatief-liberalisme bevestigt: depolitiserings en apathie zijn lange termijn kenmerken van de Westerse 'democratieën', die in tegenstelling tot wat Raes beweert (p.72) door de meeste sociologen en politicologen nooit als probleem maar integendeel als een onvermijdelijke noodzaak werden beschouwd. Hebben de 'neo-liberalen' deze wel zo erg bestendigd? Zij hebben hoogstens de 'economiserings', de boekhoudersmentaliteit waarmee de laatste jaren alle belangrijke politieke problemen, ook door de arbeidersbeweging en in het bijzonder de sociaal-democratie, zijn aangepakt, tot hun uiterste consequentie gedreven (6) en hebben daardoor de tendens tot polarisatie versterkt. Raes is op dit punt trouwens niet consequent, want op p.17 rekent hij het de neo-liberalen als verdienste aan de politieke en ideologische vragen opnieuw op het voorplan gebracht te hebben. In het algemeen lijkt me – ook op het niveau van de massa – sinds de zestiger jaren de politisering toegenomen te zijn. De ecol-

gische beweging (in de ruime zin van het woord), die meer dan andere bewegingen vragen heeft gesteld over de grondslagen van de politiek, heeft daar van haar kant ook toe bijgedragen. De stelling van Raes dat a- en antipolitisme het draagvlak vormen van die laatste beweging (p.11) is dan ook eens te meer een schromelijke, ondialectische, onderschatting van het gemiddeld bewustzijn in de zeventiger en tachtiger jaren.

Ik deel Raes' mening, als hij zegt dat links haar zelfgenoegzaamheid moet doorbreken om 'te weten waarom het neo-liberalisme herkenning vindt bij brede lagen van de bevolking, waarom het aanspreekt' (p.10). De vraag is echter of hij niet teveel verklaard heeft. Misschien leidt het door hem beschreven individualisme er juist toe dat bindingen aan ideologieën en partijen veel losser zijn geworden, zoals ook uit de verkiezingsstatistiek blijkt. Voor hetzelfde geld schrijft de redactie van *De Nieuwe Maand* op het eind van haar reeks over Martens V: 'En toch loopt er iets grondig fout met dit liberale vrijheidsmodel. Een derde tot de kleine helft van de Westeuropese bevolking heeft dat overigens begrepen, want stemt sociaal-democratisch of links daarvan'(7). Is Raes aan het eind van zijn zwartgallige analyse nog in staat dergelijke verschijnselen te verklaren? Een punt dat hij beschrijft zonder er verder de nadruk op te leggen, kan hier verheldering verschaffen, nl. de 'single issues' die steeds meer de politiek gaan beheersen. De belangrijkste daarvan, voorzover het het succes van de conservatief-liberalen betreft, was eigenlijk de eis tot belastingverlaging, de 'tax-revolt', die in navolging van die georganiseerd door Jarvis in Californië, in verschillende landen losbrak. 'Men kan', zegt Wolfe, 'alle mogelijke theorieën ontwikkelen over het verzet tegen belastingen, maar geen ervan is overtuigender dan het feit dat minder belastingen een hoger persoonlijk inkomen betekenen, en in een tijd van economische problemen worden directe toenames in persoonlijk inkomen gemakkelijker gekozen dan indirecte in de openbare diensten'(8). Het door Wolfe geschetste alternatief bestaat trouwens niet, althans niet voor hen die nog werk hebben: concreet kan men meestal kiezen tussen de beloften van de liberalen op lagere belastingen en die van anderen op lagere inkomens. Eigenlijk vreemd dat dan niet meer mensen voor het eerste gekozen hebben, ze-

ker als men beseft hoe groot de schuldenlasten zijn, waar velen mee af te rekenen hebben. Zou dat niet eerder kunnen wijzen op een nog redelijk groot politiek bewustzijn: het feit dat men weet wat de conservatief-liberalen voor de rest verdedigen?

4. Beheersconcepties van de burgerij

Het is niet de bedoeling van een hoera-verhaal tegenover dat van Raes te stellen. Ik denk echter dat de sterkte van het conservatief-liberalisme meer op economisch dan op ideologisch vlak geanalyseerd moet worden. Ik deel immers niet de opvatting van Raes dat het in eerste instantie om een politiek-ideologische discussie gaat. De doorbraak van het conservatief-liberalisme heeft m.i. minstens zoveel te maken met de evaluatie van de sociaal-economische praktijk van de voorbije periode, zeker toen duidelijk werd dat de keynesiaanse interventie-mechanismen ontoereikend bleken om de economische crisis vanaf het midden van de jaren zeventig te lijf te gaan. De belangrijkste fracties van het kapitaal - met het financie-kapitaal eerder als achterdan als voorhoede (9) - kwamen steeds meer tot het beseft dat de sociale marges, die ze voordien nodig hadden geacht (a) niet meer wenselijk waren, gezien de hoge kosten die ze mee zich brachten en (b) ook overbodig waren, gezien de totstandkoming van een groot arbeidersreserveleger de macht van de vakbonden structureel verzwakte (9b). Dat is de reden waarom een ideologie van een groep gefrustreerde middenkaders ook de beheersconceptie van de burgerij kon worden.

Het wordt nu stilaan tijd de term 'beheersconceptie' te omschrijven. Dit begrip werd jaren geleden ingevoerd door Ries Bode die de beheersconcepties van de burgerij definieerde als 'globale politieke antwoorden op de vraag hoe de maatschappelijke tegenstellingen (tussen de klassen, tussen de verschillende delen van de bourgeoisie, tussen de nationale en buitenlandse bourgeoisieën) beheerst moeten worden' en merkte daarbij op dat zij het resultaat zijn van klassen- en fractiestrijd, en geleurd door accumulatieproblemen (10).

Voorals Kees van der Pijl heeft tot nu toe met dit begrip verder gewerkt. Volgens hem zijn de globale beheersconcepties - hij wijst terecht op de dubbele etymologische achtergrond: zowel beheren als beheersen - pogingen van bepaal-

de fracties van de burgerij om de hegemonie te verwerven, om in de ogen van de meerderheid van de bevolking voor een bepaalde periode het gezichtspunt van het algemeen belang te vertegenwoordigen. Dit brengen ze tot stand langs een serie van compromissen, waarin de fractionele, 'speciale' belangen onder de potentieel algemene relevantie van een beheersconceptie ligt in haar redelijk consistent programma wat betreft het combineren van wederzijds verenigbare strategieën in de arbeidsverhoudingen en de arena's van de concurrentie, binnenlandse en internationale politiek. Tussen de fracties van de burgerij die een bepaald concept onderschrijven bestaat een historische, zij het evenwel onstabiele relatie, die voortdurend bedreigd wordt door de herstructurering van het kapitaal in de loop van het accumulatieproces, maar niettemin ook een zekere continuïteit bezit (11).

Van der Pijl koppelt de beheersconcepties aan de functionele opdeling van de burgerij tussen geld-, productief en financie-kapitaal (de laatste vorm duidt op de vervlechting van de eerste). Maar, gezien de poging tot hegemonie die deze concepties inhouden, is het noodzakelijk dat ze telkens toch ook de basisbelangen van de andere fracties impliciet erkennen. Zij trachten om zo te zeggen het klassebewustzijn van de burgerij een precieze vorm te geven, die haar tegelijkertijd in staat moet stellen om de hegemonie uit te oefenen over de andere klassen. Daarom kunnen zij meestal niet geformuleerd worden door mensen die te direct met de belangen van een bepaalde onderneming of werkgeversorganisatie verbonden zijn. Dat is eerder het werk van de 'organische intellectuelen' van de burgerij die t.o.v. deze klasse een redelijke autonomie bewaren (12).

Van der Pijl onderscheidt drie hoofdconcepties - (klassiek) liberalisme, staatsmonopolisme en 'corporate liberalism' (13).

Het is niet mogelijk in dit kort bestek dieper in te gaan op deze kenmerken. Wat de periodisering betreft is voor Van der Pijl het klassiek liberalisme het overwegende beheersconcept tot W.O. I; tussen de twee wereldoorlogen overheerste het staatsmonopolisme en na W.O. II overwint tenslotte het 'corporate liberalism', een soort progressieve synthese van beide concepties (14). Volgens van der Pijl heeft sinds het begin van de crisis het staatsmonopolisme weer aan kracht gewonnen en hij wijst daarbij op punten als het groeiend nationalisme en protectio-

nisme, het blokdenken, enz.

Raes zal het echter wel met me eens zijn dat het eerder het 'klassiek', conservatief liberalisme is dat juist weer de overhand gekregen heeft. Ondanks de diepte van de crisis blijft de vrijhandels-discours overwegen. Bij de herstructurering van sectoren in neergang wordt wel naar kartel-achtige maatregelen gegrepen, maar ook deze praktijk blijft redelijk beperkt en de marktlogica blijft het referentie-punt (15). En wat de planning betreft, is juist in brede kringen een grote twijfel ontstaan over het sturingsvermogen van de overheid. Tenslotte is van de (neo-)corporatistische integratiemechanismen niet zo veel meer recht gebleven. Als progressieve synthese is het 'corporate liberalism' teruggedrongen tot de sociaal-democratie en bepaalde 'verfichte' kringen van de Burgerij, zoals de Commissie Brandt.

Laten we nu naar de materiële basis van dit heroplevend conservatief-liberalisme kijken. Als - zoals bij Van der Pijl - de doorbraak van het staatsmonopolisme geïnterpreteerd kan worden als de uitdrukking van de onderschikking van het geldkapitaal aan het productief kapitaal in het algemeen en de overgang naar de corporate liberale synthese als de onderschikking van het productief kapitaal in sector I (produktiemiddelen) aan het productief kapitaal in sector II (consumptiemiddelen), betekent dat dan nu dat de terugkeer van het conservatief-liberalisme een uitdrukking is van het hernieuwde overwicht van het geldkapitaal?

Dit lijkt op het eerste gezicht niet het geval, aangezien de banken door hun belangen in het bedrijfsleven en door de expansiemogelijkheden die ze zagen in de Derde Wereld lange tijd voorstanders bleven van het corporate liberalism. Niet voor niets was het David Rockefeller van de Chase Manhattan Bank, die de Trilaterale Commissie te samen bracht. Veel meer lijkt het er op dat de klasse-basis van het neoliberalisme in de kleinere bedrijven in de nieuwe groeisectoren (en eventueel ook in de sectoren in neergang, want de overheids-subsidies gaan toch vooral naar de grote ondernemingen) ligt, voor wie de vormen van overheidsregulering en integratie van de arbeidersbeweging een rem zijn voor de snelle expansiemogelijkheden die zij voor zich zien (16).

Anderzijds heeft de heropleving van het conservatief-liberalisme alles te maken met het

terug naar voren komen van de logica van het geldkapitaal. De 'stagflatie' in de jaren zeventig plaatste de regeringen voor een nieuw probleem, waarop ze enkel antwoord wisten door terug te grijpen naar de pre-keynesiaanse, klassieke economische theorie. Daarbij komt nog dat sinds de Poolse crisis en de betalingsproblemen van Mexico en Brazilië duidelijk is geworden dat de grote banken blijkbaar zo onvoorzichtig geld hebben uitgeleend in de zeventiger jaren dat het risico van een bankcrash, met al haar vernietigende effecten zowel voor de wereldhandel als voor het instandhouden van het kapitalistisch systeem zelf, niet weinig reëel is geworden.

Ook grote delen van het productief kapitaal komen aan hun trekken. Dat blijkt niet zo zeer uit de 'uitzonderingen' op de monetaristische orthodoxie, zoals bijv. in de V.S., waar Reagan zijn budgettaire doelstellingen direct opzij zette ten voordele van het verhogen van de wapeningsuitgaven (17) of waar in noodgevallen een toevlucht wordt genomen tot staatsmonopolistische mechanismen (denk aan de staalindustrie). Het blijkt vooral uit het feit dat het arsenaal om de reële productie te stimuleren in eerste instantie bestaat uit reguleringsmethoden die niet in tegenspraak zijn met het (klassiek) liberaal beheersconcept (maar meestal wel met de doelstelling van het in evenwicht brengen van het overheidsbudget): belastingverlagingen, het verminderen van de sociale premies, het verminderen van de vakbondsrechten, het creëren van zones waar deze voorwaarden zelfs in versterkte mate aanwezig zijn, dit alles zonder dat het bedrijfsleven zich in ruil hiervoor aan concrete afspraken, b.v. wat lonen en tewerkstelling betreft, moet binden. In de huidige fase van de internationalisering van het productief kapitaal zijn dit juist middelen die dit kapitaal concreter helpen omdat zij het hun gemakkelijker maken om de in één land gerealiseerde meerwaarde in een ander land te gaan investeren. Met een meer staatsmonopolistische benadering zou het productief kapitaal tegenwoordig niet meer zo ver komen.

Wij zien dus dat een machtige alliantie van groepen belang heeft bij de herleving van de conservatief-liberaal beheersconceptie: de kleinere bedrijven in de nieuwe groeisectoren, maar ook in de sectoren in afbouw, het zich internationaliserend productief kapitaal en de

banken. Alleen het productief kapitaal dat het meest verbonden is met de massaconsumptie voert nog een achterhoedegevecht voor de corporate liberale conceptie, hierbij gesteund door de zich eveneens in het defensief bevindende sociaal-democratie. De sectoren in neergang en de meeste overheidsbedrijven bekennen zich noodgedwongen tot het staatsmonopolisme.

In hoeverre deze analyse correct is moet blij-

ken uit verder onderzoek. Ik hoop echter duidelijk gemaakt te hebben dat Bode en vooral Van der Pijl met hun vernieuwde conceptualisering van het klassebewustzijn van de burgerij een interessant kader bieden, waarin een waardevolle ideologie-critiek, zoals Koen Raes die geleverd heeft, beter kan ingepast worden.

Dany Jacobs

Nijmegen, 27 januari 1984.

NOTEN

1. Als je vanuit dit oogpunt de citaten leest die Raes aanhaalt op p. 176 en 191 valt het nog best mee.
2. Zie F. VAN VUGHT, *Sociale planning. Oorsprong en ontwikkeling van het Amerikaanse planningsdenken*, 1979, Assen, Van Gorcum, p. 138-140.
3. De paragrafen 1.2 - 1.4 en 2.1 - 2.4.
4. Op voorwaarde dat die er inderdaad mee gecombineerd wordt; A. WOLFE. 'Sociology, Liberalism and the Radical Right' in *New Left Review*, nr. 128, juli 1981, p. 12-13.
5. R. WILLIAMS, 'Problems of the Coming Period', in *New Left Review*, nr. 140, juli 1983, p. 16 en 14.
6. Alan Wolfe schetst hoe in de Verenigde Staten de linkse 'liberals' (!) met een dergelijke economisering en depolitisering juist de weg hebben vrijgemaakt voor rechts: men streefde economische groei na in plaats van sociale hervorming, men paste zich aan de conservatieve uitgangspunten van de buitenlandse politiek aan en overleg tussen belangengroepen primeerde boven de politieke mobilisatie (A. WOLFE, a.w., p. 18-22).
7. Redactioneel Standpunt, 'Martens V gewogen', in *De Nieuwe Maand*, sept. '83, p. 417.
8. A. WOLFE, a.w., p. 12-13.
9. Raes toont nergens overtuigend aan dat het financie-kapitaal in eerste instantie de herleving van het conservatief-liberalisme heeft gestimuleerd.
- 9b. Het belangrijker vinden van het terugdringen van het overheidsdeficiet t.o.v. het bestrijden van de werkloosheid is natuurlijk ook een politieke keuze, maar de *kracht* van de argumenten voor deze keuze ligt in de economische logica.
10. R. BODE, 'De Nederlandse bourgeoisie tussen de twee wereldoorlogen' in *Cahiers voor de politieke en sociale wetenschappen*, dec. 1979, p. 20.
11. K. VAN DER PIJL, *Imperialisme and Class Formation in the North Atlantic Area*, 1983, Amsterdam (dissertatie), p.12-13. Dit werk verschijnt eerlang in boekvorm bij Verso in London.
12. z.p., p. 20, 30, 33-34.
13. De synthese is niet van Van der Pijl; op het internationaal vlak benadrukt hij bij het klassiek liberalisme overigens eerder het universalisme dan het kolonialisme dat mij universeleer lijkt.

	liberalisme	staatsmonop.	corp.lib.
economisch	sterke marktgerichtheid	sterke plan-tendens	marktregulering
sociaal	geen interventie	rechts corporatisme	soc.-dem. (neo-)corporatisme
internationaal	vrijhandel kolonialisme	protectionisme invloedssfeer-politiek	vrijhandel 'universalisme' neo-kolonialisme

14. ook dit laatste is mijn interpretatie. Van der Pijl zelf zwakt m.i. tussen twee mogelijke syntheses: de 'progressieve' synthese - met als kenmerken: reformisme, staats tussenkomst, geplande groei, een aantal vooronderstellingen over democratische rechten en sociale welvaart die

voortkomen uit het naoorlogs sociaal compromis en de ideeën over het belang van de massakoopkracht, neo-kolonialisme – en de meer gewone combinatie van elementen uit de vorige concepties.

15. Van der Pijl maakt m.i. trouwens te weinig het onderscheid tussen enerzijds de 'zuivere' formulering van de beheersconceptie, en anderzijds het concreet beleid dat steeds compromis-elementen bevat.

16. Het is inderdaad op dit soort bedrijven, en niet op het grootkapitaal van de Amerikaanse Oostkust, dat traditioneel de kern van de Amerikaanse burgerij uitmaakt (daarom soms ook 'core capital' genaamd), dat Reagan in zijn verkiezingscampagne kon steunen (zie M. DAVIS, 'The New Right's Road to Power', in *New Left Review*, nr. 128, juli 1981, p. 35-44).

17. Echte uitzonderingen zijn dit niet; Raes wijst er terecht op hoe belangrijk de conservatieve liberalen de repressieve functie van de staat vinden.

I. BRADLEY and M. HOWARD (eds.): *Classical and Marxian Political Economy. Essays in Honour of Ronald L. Meek,*

London, Macmillan, 1982, 300 blz. (prijs: 594 BF)

Deze bundel bevat 9 essays, opgedragen aan Ronald Meek, die zijn leven wijdde aan de geschiedenis van de klassieke politieke economie. Het boek geeft een overzicht van de huidige stand van zaken in de theoretische economie geïnspireerd door de klassieken. De theorievorming werd vooral beïnvloed door het werk van Sraffa, die ideeën van Ricardo opneemt, en door pogingen Marx' uitspraken mathematisch te herformuleren (bv. Morishima). P. Samuelson opent de rij met een herformulering van Quesnay's 'Tableau Economique'. Skinner ontleedt Smiths gedachtengang. Dan vervolgt Ian Steedman met een erg lezenswaardig essay over de interpretatie door Marx van Ricardo. En passant tracht hij ook sommige punten van kritiek van Marx op Ricardo te ontzenuwen. Zo toont hij aan dat een verdeling van de prijzen in (rente,) lonen en winsten niet noodzakelijkerwijze een verwaarlozing van het constant kapitaal impliceert (p. 129). Zich baserend op het werk van Sraffa, die aantoonde dat prijzen en winstvoet simultaan bepaald worden, verwerpt hij Marx' kritiek op Ricardo een algemene winstvoet voorop te stellen, dan wel uit een analyse van het ontstaan van het surplus af te leiden. Het vierde en voor minder ingewijden misschien meest informatieve essay doet de tour d'horizon van alle recente controversen. Eerst worden de basisproposities van Morishima op een rijtje gezet. De waardetheorie van Marx (arbeidswaardeleer) berust op drie voorwaarden: de waarde moet teruggebracht kunnen worden op afzonderlijke, identificeerbare goederen, zij moet positief zijn en er moet een verband zijn tussen meerwaarde en winsten. Het laatste gaf aanleiding tot de controverse over het transformatieprobleem. De problemen die met verzwakking van enige veronderstellingen nog gedeeltelijk kunnen opgelost worden, worden echter geïntensifieerd indien men alternatieve technieken en joint production toelaat. Dan kunnen zelfs negatieve arbeidswaarden worden bekomen, wat de toepasbaarheid van de arbeidswaardetheorie helemaal in het gedrang brengt. Een andere veronderstelling, de homogeniteit van de arbeid, wordt bekritiseerd op haar rea-

lisme in het vijfde opstel door M. Blaug. Verschuivingen in het evenwichtconcept van het algemeen evenwicht (met eenvormige loon- en winstvoet) van de klassieken naar het intertemporeel evenwicht van moderne theoretici wordt beschreven door J. Eatwell. Hij meent dat daardoor de moderne analyse haar consistentie heeft verloren. Daarbij sluit hij aan bij de kritiek die Sraffa op de neoklassieke theorie ontwikkelde, die wordt samengevat in de bespreking van zijn werk door I. Bradley en M. Howard. Het werk van Sraffa beperkt zich echter bewust tot een negatieve kritiek. Harcourt toont in het voorlaatste opstel welke moeilijkheden theoretici nog zullen moeten overwinnen, willen ze een positieve theorie opbouwen, gebruik makend van de uitgangspunten van Sraffa. Niet het minst leidt het gebruik van de standaardwaar als waarmedemeter tot niet vergelijkbare evenwichtspunten van de economie in analyse. Bovendien is Sraffa's uitspraak dat de winstvoet enkel afhankelijk is van de basisgoederen (wanneer er geen joint production bestaat) in tegenstrijd met de gemiddelde winstvoet van Marx, die uiteraard afhankelijk is van alle produktietakken. Zo komt het tot differentiatie tussen neo-marxisten en neo-ricardianen. Het boek wordt afgesloten met een opstel van S. Tsuru die Marx' verdienste nog eens in de verf zet in zijn anticipatie van het duale probleem, een integratie van waarde- en fysieke variabelen. In de inleiding van het boek gaan de uitgevers nog even in op de methodologie en de bedoeling van de klassieken: de analyses van sociale verhoudingen, die het ontstaan en de verdeling van het economisch surplus bepalen. In dit licht blijkt een waarde-analyse op basis van de arbeidswaardeleer, zelfs indien ze niet noodzakelijk is voor de bepaling van lonen, prijzen en winstvoet (Samuelson), een heuristisch nut te kunnen hebben. Hierover zullen ook neomarxisten en neo-ricardianen van mening verschillen.

Ieder die een uitstekende inleiding op deze en nog andere controversen van de moderne economische theorie in het licht van de klassieken wil doornemen, is op dit boek aangewezen.

Robert Stallaerts

Troeven en proeven van het marxisme

Bij de Uitgeverij 'Masereelfonds' verscheen enkele maanden geleden een reader, gewijd aan Marx. 'Proeven en troeven van het marxisme. Kritische opstellen over de actualiteit van Marx' is de welluidende titel van dit werk, waarvoor ik bij de lezers van het V.M.T. extra aandacht wil vragen. Het is immers geen alledaagse gebeurtenis dat in Vlaanderen een bundel originele opstellen rond Marx en het marxisme het licht ziet, waarvan men met gerust hart kan zeggen dat de schrijvers een eigen benadering, een eigen inbreng in het marxistisch denkkader beogen.

In de allereerste plaats verdient het werk aandacht omdat de auteurs geen kritiekloze 'Marxfreaks' zijn. Hoe verscheiden de invalshoeken die de auteurs hanteren ook zijn, voor elk van hen geldt dat zij zich bewust zijn van de problemen die de toepassing van het marxistisch denkschema blijft opleveren. Maar, en dit is de tweede reden waarom dit werk aandacht verdient, geen van de auteurs vervalt in het gemakkelijk afschrijven en verguizen van Marx als denker. In deze reader blijft Marx' werk ook nu nog de moeite waard en kan het helpen bij het begrijpen en veranderen van de bestaande sociale realiteit. Door het bewust hanteren van de mogelijkheden en de beperkingen die het marxistische denken in zich draagt, roeien de schrijvers in deze tijd stroomopwaarts. Dit is geen gemakkelijke, maar wel een zeer belangrijke taak die haar invloed kan hebben op de toekomst van de arbeidersbeweging. Totdaar de algemene indruk die van het werk uitgaat.

De prijs van het werk kan een rem op de aankoop zijn. Nochtans, ik denk niet dat de niet-professionele Marx-lezer voor deze som een overzicht kan vinden van de ideeën, problemen, eventueel suggesties voor oplossingen, die de laatste jaren constructief bijdroegen tot een hernieuwde en open belangstelling voor het denken van Marx. De opstellen zijn zeer goed gedocumenteerd en laten toe een eigen keuze te maken uit de vreemde literatuur die (voor totaal verschillende wetenschappelijke disciplines) aanleunt bij het denken van Marx.

De verschillende opstellen behandelen totaal verschillende onderwerpen. Naast een opstel over bijvoorbeeld literatuurstudie vinden we een evaluatie, met eng economische inslag, van de arbeidswaardeloze. Naast een werk over het a-morele uitgangspunt van Marx vinden we een bijdrage waarin wordt nagegaan welke betekenis we kunnen hechten aan de term 'Afro-marxisme'. Naast een grondige bespreking van de begrippen 'dialectiek' en 'aliënering' vinden we een opstel over de band die gelegd kan worden tussen psychologie en marxisme. Zulk een diversiteit aan onderwerpen kan afschrikken. Toch denk ik dat ook dit een troef is van deze reader. De bijdragen zijn zo uitgebreid dat de leek, behoudens een kleine intellectuele inspanning, geïnitieerd wordt in de specifieke problemen waarmee onderzoekers die zich op Marx beroepen, in hun eigen vakgebied geconfronteerd worden.

Ten slotte wat de artikels zelf betreft, valt het op dat — met uitzondering van de bijdrage over psychologie — ze alle handelen over het 'operationeel' maken van het één of andere aspect van Marx' conceptueel kader. Zo komen in de artikels het 'bovenbouw-onderbouw'-schema aan bod; de implicaties en problemen die het gevolg zijn van het (volgens de auteur anti-morele standpunt) a-morele uitgangspunt van waaruit Marx denkt; de onmogelijkheid het politieke gebruik van het begrip 'marxisme' te laten samenvallen met de inhoud die daaraan gegeven wordt door te refereren aan Marx; de vraag naar de justificatie voor het gebruik van een zo zwaar beladen term als 'uitbuiting' in een wetenschappelijk discours; de moeilijkheid om de ethische verontwaardiging een plaats te geven in het 'objectieve' denken over de sociale realiteit, enz... De uitzondering op de regel is, zoals ik reeds zei, het artikel over psychologie dat alle aandacht richt op de vraag naar de zinvolheid van het behoud van de psychologie als onafhankelijke discipline. Het bindmiddel van deze reader is zeker dat de auteurs de problemen niet uit de weg gaan. Het bindmiddel is echter ook dat de oplossing voor de problemen gezocht worden via een rigoureuze analytische

aanpak van de problemen. Elk van de auteurs heeft gekozen voor grondig en wetenschappelijk verantwoord onderzoek. Ze distantiëren zich van een gemakkelijk polemisch discours dat misschien wel meer politieke impact kan hebben op korte termijn, maar dat de problemen zeker niet helpt verduidelijken en oplossen. Elk van de schrijvers is bovendien niet bang gebruik te maken van het onderzoek dat verricht werd vanuit niet-marxistische hoek. Ze blijken allen ervan overtuigd te zijn dat dit het denken alieen maar kan verrijken en daar zou ik mij volmondig willen bij aansluiten. Deze houding komt het duidelijkst tot uiting in het inhoudelijk zéér rijk artikel waarin wordt nagegaan welke waarde en betekenis termen zoals 'dialectiek' en 'aliënatie' kunnen krijgen zonder in te boeten aan duidelijkheid en precisie.

Een negatief punt wil ik toch wel vermelden. Doordat elke auteur een specifiek deelaspect van het marxistische denken aan kritiek onderwerpt, vanuit een eigen vraagstelling en een eigen discipline, gaat de eenheid van

het marxistische denkschema de mist in. De reader wordt een reader over Marx als grondlegger van een bepaalde wetenschappelijke stroming binnen de menswetenschappelijke disciplines. Marxisme als een onderzoekstraditie binnen het wetenschappelijk bedrijf blijkt bij de auteurs de eerste bekommernis te zijn. Van referenties aan de sociale, politieke en economische realiteit is er praktisch geen sprake. Over de binding, of het ontbreken van een binding, tussen het marxisme als wetenschap en het marxisme als revolutie wordt nauwelijks gesproken. Misschien is dit het gevolg van de afwezigheid van een historische bijdrage. Als dit zo is, kan ik dat alleen maar jammer vinden.

Ter informatie: aan dit degelijk boek werkten L. Abicht, L. Apostel, L. Cuyvers, J. Deconinck, R. Doom, M. Michielsens, K. Raes, D. Van Damme en J. Walry mee. De prijs bedraagt 850 fr. (voor VMT-lezers 695 fr.). Het werk kan besteld worden bij het Masereelfonds, Tweebruggenstraat 13, 9000 Gent.

Paula Burghgraeve